HET POPPENSPEELMUSEUM

Wayang en Indonesië

Feiten en fictie, humor en ernst, licht en donker,
schim en schaduw

Lesbrief

POPPENSPE/ELMUSEUM

Wayang en Indonesië

Feiten en fictie, humor en ernst, licht en donker,
schim en schaduw

Lesbrief

Schaduwbeelden – Wayang – Muziek – Film – Gamelanorkest
Nederlandsch-Indië – Wayang revolusi – Thema-tentoonstelling
Indonesië – Indisch eten – Kancil het dwerghertje
Semar en zijn zonen – Jan Klaassen en Katrijn
Spelsuggesties – Zelf eens proberen?

Tekst en vormgeving: Otto van der Mieden
Met dank aan: Gitte Clemens, Hedi Hinzler, Hetty Paërl, Ledjar Soebroto,
Ad Swier en Elsje Zwart

Inhoud

I. Wayang en Indonesië
Kunst, cultuur en theater. Leerdoelen. 5

II. Wetenswaardigheden over Indonesië
Aardrijkskunde en geschiedenis. 6

III. Landschap, klimaat, bevolking en taal
Tropisch regenwoud, geloof en Bahasa Indonesia. 9

IV. Gordel van smaragd
Multatuli. Max Havelaar. 10

V. Weetjes
Leuke en grappige feiten. 11

VI. Verleden en heden
Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Van Nederlandsch-Indië tot Republik Indonesia.
Indonesiërs in Nederland. 15

VII. Architectuur
Markante gebouwen. Straten. Stadsgeschiedenis. 16

VIII. Wayang
Wayang kulit. Dalang. Publiek. 18
Mahabharata en Ramayana. Blencong. 19
Wayang golek. Wayang klitik. Wayang topeng. Wayang wong. 20
Wayangfiguren. Gunungan. Begin en einde van een wayangoptreden. 21
Punakawan. 22

IX. Gamelan
Orkest. Instrumenten. Gamelanmuziek. 23
Krontjongmuziek. 24
Muziekfragmenten. 25

X. Wayang revolusi
Kunst in dienst van de vrijheid. 26

XI. Wayang kancil
Verhalen over een dwerghertje. 27

XII. Voorwerpen met een verhaal
Mystieke kracht en bijgeloof. Kris. Kostuumfunctie. 29

XIII. Introductieles
Suggesties en opdrachten. 30

XIV. Zelf eens proberen?
Werkstuk, amulet, tentoonstelling, wayangpop, optreden, gedicht, kijkdoos en museumbezoek. 40
De potsenmaker. 41

XV. Een eigen creatie in het museum
Gunungan en selfie. 43

XVI. Extra activiteiten
Rondleiding langs poppentheaterfiguren. Workshop schimmentheater. 44

XVII. Speeltekst voor een wayangvoorstelling
De verdwenen Javaanse clown Semar en zijn kris. 45

XVIII. Verantwoording
Beschrijvingen en verklaringen van afbeeldingen. 50

Bijlagen

XIX. Voorbeelden
Spelfiguren. Kleuren, knippen en plakken. 53
Informatie. Hyperlinks. Poppenspe(e)lmuseum. Kapstokwoorden. Contactpersoon. 78

Extra bijlage
Doepak nr. 227 + illustraties. Kapstokwoorden wayang en Indonesië.

Afbeelding: de oud-Hollandse Jan Klaassen en Katrijn met het familiewapen van Poppenspe(e)lmuseum-directeur Otto van der Mieden. Illustratie: Elsje Zwart (2012).

1. Wayang en Indonesië

Kunst, cultuur en theater
Lesbrief voor de hoogste groepen van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Aan de hand van deze lesbrief leren leerlingen over de eeuwenlange relatie tussen Nederland en Indonesië. Al doende komen zij in aanraking met enkele aspecten uit de Indonesische cultuur, de kunst en het theater, met name de presentatievormen van het wayangspel. Ook maken ze kennis met bijzondere voorwerpen en de Javaanse grappenmakers Semar en zijn zonen.
Raadpleeg voor meer informatie over de wayang:
http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx.

Leerdoelen

- Leerlingen maken actief kennis met aspecten van de Indonesische kunst en (beeld)cultuur.
- Leerlingen ontdekken wayang kulit: de spelvorm, de techniek, de verschijningsvormen – waaronder de wayang revolusi – en enkele karakteristieke wayangfiguren.
- Leerlingen leren over de gedeelde geschiedenis van Nederland en Indonesië.

II. Wetenswaardigheden over Indonesië

Aardrijkskunde en geschiedenis

- De Republiek Indonesië is een eilandengroep (archipel) tussen de Indische en de Grote Oceaan in het zuidoosten van Azië. Het wordt ook wel de Indische Archipel genoemd. Van de ongeveer 18.000 eilanden zijn er zo'n duizend permanent bewoond. De grootste eilanden zijn Sumatra (474.000 km² – ruim 11 x Nederland), Java (132.000 km² – ruim 3 x Nederland), Kalimantan, Bali, Sulawesi en Papua/Papoea-Nieuw-Guinea (voorheen Nieuw-Guinea/Irian Jaya). Veel eilanden zijn vulkanen die ineens uit de zee tevoorschijn zijn gekomen; ook verdwijnen er weleens vulkaaneilanden.

- Officiële naam: Republik Indonesia.

- Oppervlakte: 1.904.569 km² (waarvan ongeveer 5% water) – ongeveer 45 x Nederland.

- Hoofdstad: Jakarta (eiland Java). In de koloniale tijd – het vroegere Nederlandsch-Indië – heette de stad Batavia.

Jakarta

- Aantal inwoners: ongeveer 250 miljoen (waarvan 135 miljoen op het eiland Java), ongeveer 15 x zo veel als Nederland. Amsterdam: ± 820.960 inwoners. Jakarta: ± 10 miljoen inwoners.

- Officiële taal: Bahasa Indonesia. Er zijn honderden regionale en lokale talen.

- Godsdienst: islam 88%, christendom 8%, hindoeïsme 2%, boeddhisme 1%, overig 1%. Indonesië is het grootste moslimland ter wereld.

- De Borobudur is de grootste boeddhistische tempel ter wereld: het complex beslaat een oppervlakte van 2,5 km². Dit heiligdom is gebouwd tussen 750 en 842 na Christus en ligt in de buurt van Yogyakarta (Java) en de vulkaan de Merapi.

- Munteenheid: rupiah/roepia/roepiah. Een euro is ongeveer 12.000 rupiah.

- Vlag: een rode en een witte horizontale baan. De symbolische betekenis van rood is verdriet of boosheid, maar rood symboliseert ook de aarde. Wit staat voor zuiverheid en trouw van de strijders die klaarstaan voor volk en vaderland.

- Volkslied: ‘Indonesia Raya’ (‘Groot Indonesië’), gecomponeerd in 1928.

- Staatshoofd: president. Gekozen parlement.

- De eerste president was Soekarno (Soerabaja 1901 - Jakarata 1970, presidentschap van 1945 tot 1967). In Indonesië werd hij meestal Bung Karno genoemd. ‘Boeng’ is een eretitel, het betekent ‘Vader van de Indonesiërs’. Zijn hobby’s waren kunst en cultuur, waaronder de diverse wayang-presentatievormen (dans en poppenspel).

- Mohammed Hatta was de eerste vicepresident en later premier.

- Middelen van bestaan: landbouw (rijst, tabak, specerijen, koffie, thee, cacao, rubber en palmolie), visserij, veeteelt, winning van tin, bauxiet, koper, nikkel, gas en aardolie, hout- (o.a. rotan) en textielindustrie en toerisme.

- Middelen van vervoer: (privé)busje, mini-shuttlebus, auto, brommer, motorbike (scooter), paardenkoets, becak/betjak (fietstaxi voor een of twee personen: de passagiers zitten voor de bestuurder), riksja (fiets) – twee wielen achter, één voor: de passagiers zitten achter de bestuurder), taxi, tuktuk/toektoek (gemotoriseerde riksja), stalen en houten (veer)boot, trein, vrachtschip en vliegtuig.

- In Indonesië wordt links gereden.

- Van 1815 tot 1949 was Indonesië een wingewest van Nederland, onder de naam 'Nederlandsch-Indië'. In de Tweede Wereldoorlog werd het land bezet door Japan. Na de capitulatie van Japan in 1945 wilde Nederland het koloniale bestuur herstellen. Er werd echter nauwelijks rekening gehouden met het streven naar onafhankelijkheid van de Indonesiërs. Nederland en Indonesië raakten toen met elkaar in oorlog, door Nederland 'politionele acties' genoemd.

- De naam Nederlandsch-Indië was de officiële schrijfwijze van de door de Nederlandse staat gekoloniseerde gebieden. De oude naam 'Nederlandsch-Indië' wordt in deze lesbrief voortaan als 'Nederlands-Indië' geschreven.

- In 1927 kwam de eerste radioverbinding tussen Nederland en Nederlands-Indië tot stand. De gevleugelde woorden 'Hallo Bandoeng, hier Den Haag' werden de beginwoorden van elke verbinding.

- Op 17 augustus 1945 riep Indonesië de onafhankelijkheid uit, maar dit werd pas op 27 december 1949 door Nederland erkend. De soevereiniteitsoverdracht werd getekend door koningin Juliana en vicepresident Mohammed Hatta te Amsterdam, in het Paleis op de Dam.

III. Landschap, klimaat, bevolking en taal

Tropisch regenwoud, geloof en Bahasa Indonesia
Indonesië kent een zeer gevarieerd landschap, met indrukwekkende bergen, vulkanen, meren, rivieren, moerasgebieden, zandstranden, koraalriffen en savannebossen. Meer dan de helft van het land is bedekt met tropisch regenwoud. Helaas is dit de laatste jaren snel aan het verdwijnen: het tropisch hardhout wordt gekapt, omdat daar wereldwijd veel vraag naar is en omdat de groei van de bevolking meer landbouwgrond vereist. De grootste vulkaan is de Krakatau; deze is nog steeds actief en ligt tussen Java en Sumatra.

Indonesië heeft een tropisch regenklimaat, vroeger ook wel ‘de Tropen’ genoemd. De archipel ligt op en rond de evenaar, waardoor het er altijd warm en vochtig is. De middagtemperatuur schommelt tussen de 27 en 34 graden Celsius. In de bergen is het koeler. Op de hoogste bergen ligt sneeuw en ijs. Er zijn een droge en een natte tijd te onderscheiden: de droge moessontijd duurt van maart tot en met augustus, de natte moesson van september tot en met februari. Moessons zijn lauwwarme regens met soms spectaculaire onweersbuien.

Indonesië wordt vaak getroffen door aardbevingen. In 2004 voltrok zich een grote ramp. Door een tsunami (vloedgolf als gevolg van een zeebeving) zijn in Indonesië en omringende landen meer dan 230.000 mensen omgekomen.

Doordat het land rond de evenaar ligt, zijn de dagen en nachten het hele jaar door even lang.
De zon komt op rond 06.00 uur en gaat onder rond 18.00 uur.

Net zo gevarieerd als het landschap is de bevolking van Indonesië. Er leven ongeveer 300 etnische groeperingen, waarvan de Javaanse de grootste is (42%). Elke etnische groep heeft een eigen geloof en eigen gebruiken (‘adat’). Verder spreekt vrijwel elke etnische groep een eigen taal of dialect, naast de officiële taal: het Bahasa Indonesia. De meeste Indonesiërs hebben een van de regionale talen als moedertaal en leren het Bahasa op school. De grootste regionale taal is het Javaans, met zo’n 80 miljoen sprekers (bijna eenderde van de bevolking), gevolgd door het Soendanees, het Madoerees en het Maleis.

IV. Gordel van smaragd

Multatuli

De schrijver Multatuli (pseudoniem van assistent-resident Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) is vooral bekend om zijn boek *Max Havelaar* (1860). Hierin stelt hij de behandeling van de plaatselijke bevolking in Indië door de Nederlanders en de Nederlands-Indische bestuurders aan de kaak. Hij omschreef de voormalige kolonie als ‘de gordel van smaragd’. ‘Gordel’ omdat het land langgerekt is, ‘smaragd’ omdat deze edelsteen een groenachtige kleur heeft en vaak ‘de koning van de edelstenen’ wordt genoemd. De bijnaam ‘gordel van smaragd’ combineert de schoonheid van de Indonesische natuur – de groene kleur van de sawa’s (rijstvelden), de oerwouden en de plantages – met het feit dat het een uitgestrekte archipel is. Ook gaf Multatuli Nederlands-Indië de koosnaam ‘Insulinde’, die hij afleidde van de Latijnse woorden ‘insula’ (‘eiland’) en ‘Indiae’ (‘Indië’).

Max Havelaar

In de roman ‘Max Havelaar of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappy’ beschrijft Multatuli de misstanden in Nederlands-Indië. Douwes Dekker kreeg het op Java aan de stok met mr. Albertus Jacobus ‘Koos’ Duymaer van Twist (Deventer, 1809 – buitenhuis Nieuw Rande, Diepenveen, 1887), die van 15 mei 1851 tot 22 mei 1856 als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië de touwtjes stevig in handen had. Hij weigerde Douwes Dekker te ontvangen toen deze wilde klagen over corruptie en wantoestanden.

Die weigering heeft Duymaer van Twist de rest van zijn leven moeten bezuren. Keer op keer is de oud-gouverneur-generaal in boeken en brieven hard aangepakt door Multatuli. Zo verwijt hij Duymaer van Twist onder meer dat hij Nieuw Rande gebouwd had met het geld dat hij over de ruggen van de Indische bevolking had verdiend.

V. Weetjes

Leuke en grappige feiten

In het Bahasa Indonesia zijn veel woorden herkenbaar uit de vroegere Nederlandse periode. Enkele Nederlandse leen-woorden in het Bahasa Indonesia

adpertensi:
advertentie
arloji: horloge
buku: boek
ematir: amateur
handuk: handdoek
kakus: wc, kakhuis
kantor pos:
postkantoor
kopi: koffie
polici: politie
sekolah: school

Mensen die vroeger in Indonesië (Nederlands-Indië) hebben gewoond, gebruiken weleens de uitdrukking 'tempo doeloe' om naar die tijd te verwijzen: letterlijk betekent dat 'de tijd van vroeger', of 'de goeie ouwe tijd'. Ook wordt hier vaak specifiek de periode 1870-1914 mee aangeduid, de tijd waarin het nationalisme van de Indonesiërs nog geen rol speelde.

Schoolkinderen dragen in Indonesië een uniform, zodat je geen verschil kunt zien tussen arm en rijk.

Indonesiërs vinden correct gedrag, goede manieren en tradities bijzonder belangrijk.

Als Indonesiërs het antwoord op een vraag niet weten, geven ze uit beleefdheid toch een antwoord.

Voeten worden als onrein beschouwd. Met je voetzolen naar iemand wijzen is daarom beledigend.

Een selametan – ook wel geschreven als slamatan of selamatan – is een heils- of offermaaltijd ter viering van een bijzondere gebeurtenis, zoals een geboorte, besnijdenis, verjaardag, huwelijk, een feestdag of het herdenken van een overledene.

Rijst (nasi) is in de Indonesische keuken de basis voor elk hoofdgerecht.

Een sarong is een traditionele Indonesische wikkelrok voor zowel mannen als vrouwen.
Het is een van de heupen afhangende, soms dichtgenaaide, geplooide en geweven of gebatikte doek (wat batik is, wordt hieronder uitgelegd), lang tot aan de voeten. De stof wordt ook wel met sierlijke ornamenten bedrukt. Daarvoor worden 'tjaps' (stempels) gebruikt. Boven de sarong wordt vaak een kebaja gedragen: een wit linnen jasje, soms met borduursel erop.
Een kain is een gebatikte lange lap stof die om het lichaam wordt gewikkeld.

Batik is een traditionele stofdruktechniek uit Indonesië. Met een stempel of een gietkannetje – in het Indonesisch 'tjanting' genoemd – worden met hete, vloeibare bijenwas patronen gemaakt op een katoenen doek. Deze doek wordt met de hand of in een dompelbad gekleurd. De kleurstof hecht zich niet op het aangebrachte patroon. Om de gestolde, vette was te verwijderen wordt de stof gekookt en gewassen.

Een kraton is een complex van bijgebouwen en erf bij een koninklijk paleis.
Van een sultan bijvoorbeeld.

Kroepoek

Kroepoek kulit (koelit) wordt gemaakt van stukjes onderhuid (leer) van een buffel. Soms kunnen oude wayang-kulit-poppen dus ook nog als een knapperig tussendoortje en snoeperij dienen.

Wayang-kulit-figuren zijn kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van de karbouw, een Indonesische buffel. Wayang kulit is een van de wayangtheatervormen uit Indonesië.

VI. Verleden en heden

Vereenigde Oost-Indische Compagnie
De relatie tussen Nederland en Indonesië is eigenlijk gebaseerd op de handel. Aangetrokken door specerijen als kaneel, peper, kruidnagel, nootmuskaat en foelie voeren vanaf het eind van de zestiende eeuw schepen vanuit Europa naar Indonesië, dat toen nog Indië heette. In 1595 vertrok de eerste vloot naar Oost-Indië, waarna meer reizen volgden. De invoer van specerijen leverde veel winst op voor de Nederlandse ondernemers.

Om nog meer geld te verdienen werd in 1602 besloten tot samenwerking tussen de verschillende Hollandse handelsondernemingen. Dit resulteerde in de oprichting van de 'Vereenigde Oost-Indische Compagnie' (VOC, 1602-1798). De VOC kreeg van de Nederlandse regering het alleenrecht op de handel in specerijen, rubber, koffie, thee, suiker en cacao in Zuid-Afrika en Azië. Daarnaast kreeg de VOC politieke rechten: verdragen sluiten, forten bouwen, oorlog voeren en veroverde gebieden besturen. De compagnie werd de grootste handelaar in specerijen wereldwijd, en was in de zeventiende en achttiende eeuw de grootste handelsonderneming ter wereld. Nederland was in die tijd een ware wereldmacht.

Aan het eind van de achttiende eeuw ging de VOC failliet, doordat de winstmarges te klein en de kosten steeds hoger werden. Alle schulden en bezittingen vielen in handen van Nederland. Indië werd een Nederlandse kolonie en kreeg de naam 'Nederlandsch-Indië'.

Van Nederlandsch-Indië tot Republik Indonesia
Ook de Tweede Wereldoorlog ging niet voorbij aan Nederlands-Indië. In 1942 werd het land bezet door de Japanners, die aan de kant van Duitsland stonden. 'Azië voor de Aziaten' was hun oorlogsmissie. Zij sloten daarom alle aanwezige Europeanen op in kampen: de zogenoemde 'Jappenkampen'.

Na de bevrijding in 1945 wilde Nederland de draad weer oppakken. Een groot deel van de bevolking wilde echter niets meer met Nederland te maken hebben. Nederland probeerde Indonesië met veel geweld te behouden door meer dan 125.000 soldaten in te zetten (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger – KNIL) om het verzet te breken.

Onder grote internationale druk werd uiteindelijk op 27 december 1949 de onafhankelijke 'Republik Indonesia' erkend. Sinds de onafhankelijkheid is de politiek in het land gericht op de Indonesische eenheid. Niet alle etnische en religieuze groeperingen zijn hier even blij mee. Opstanden tegen de nationale regering komen tot op de dag van vandaag met enige regelmaat voor.

Indonesiërs in Nederland
Nadat Indonesië zelfstandig was geworden, vertrokken veel mensen van Nederlandse komaf naar Nederland. Sommigen waren er nog nooit geweest. Ook veel Indische Nederlanders en zogeheten indo's vertrokken naar Nederland. Indo's zijn kinderen uit een gemengd huwelijk: ze hebben zowel Nederlands als Indonesisch bloed. Verder kwamen er in die tijd veel bewoners van de Molukken – een eilandengroep binnen de Republik Indonesia – naar Nederland. Tijdens de onafhankelijkheids-strijd (1945-1949) hadden zij meegevochten met het Nederlandse leger, waardoor ze niet in Indonesië konden blijven.

VII. Architectuur

Markante gebouwen

Wie een bezoek brengt aan Indonesië, zal in de grote steden nog veel Nederlandse gebouwen tegenkomen, al dan niet in goede staat. Vooral in Bandung staan nog veel markante gebouwen van Nederlandse architecten. In de hoofdstad Jakarta is zelfs nog een 200 jaar oude Nederlandse ophaalbrug: de Hoenderpasarbrug. De naam van de brug stamt af van de kippen- (hoenders) en groentenmarkt: ‘pasar’ is het Maleise woord voor ‘markt’. Omgekeerd zijn in het Nederlandse straatbeeld nog altijd sporen van de koloniale tijd te vinden. Zo was Nederlands-Indië begin twintigste eeuw heel populair in Nederland. Dat zien we in de architectuur van veel gebouwen.

Straten

Ook werden straten in nieuwe wijken van de grote steden vaak genoemd naar eilanden of steden in Nederlands-Indië. Daarom kennen Utrecht, Amsterdam en Den Haag bijvoorbeeld de Indische buurt, de Archipelbuurt en Lombok, met straatnamen als Javastraat, Celebesstraat, Bankastraat, Balistraat, Sumatrastraat, Bandungstraat, Timorstraat, Vorstenlandenstraat en de Laan van Nieuw Oost-Indië.

Stadsgeschiedenis

Vooral in de stadsgeschiedenis van Den Haag neemt de band met voormalig Nederlands-Indië een belangrijke plaats in. De commerciële en culturele uitwisseling met Indonesië heeft duidelijk zijn sporen nagelaten in het stadsbeeld. De Tong Tong Fair (markt met huishoudelijke artikelen, kleding, snuisterijen, muziek, optredens en heel veel eettentjes met Indonesisch eten) trekt elk jaar duizenden bezoekers die een snufje Indonesië willen opdoen. In veel Nederlandse dorpen en steden zijn Chinees-Indische restaurants en Indische toko’s (winkels) te vinden.

VIII. Wayang

Wayang kulit: platte figuren van leer

Wayang kulit (spreek uit: ‘wa-jang koe-lit’) is een van de wayang-theatervormen uit Indonesië. Een wayang-kulit-opvoering begint meestal kort na zonsondergang en eindigt bij zonsopgang. Het verhaal wordt verbeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van de karbouw, een inheems Indonesisch rund. De poppen zijn aan beide zijden beschilderd en zijn vaak voorzien van een rijk patroon van gaatjes, waar licht doorheen kan schijnen. Het is stokpoppen- en schimmenspel tegelijkertijd. De pop is over de hele lengte tussen een gespleten stok geklemd, die onderaan uitloopt in een handvat. De wayang-kulit-figuren hebben ‘gewrichten’ in de schouders en ellebogen. Aan de handen zit een dunne stok om de armbeweging te leiden.

Dalang

Degene die met de figuren het verhaal vertelt, de poppenspeler, wordt ‘dalang’ genoemd. Hij beweegt de poppen tegen een strakgespannen, langwerpig speelscherm, waar hij met gekruiste benen voor zit; daarbij spreekt hij hun rol en zingt hij. Tussen de dalang en het scherm brandt een lamp, die de schaduwen van de poppen op het scherm veroorzaakt. De figuren die niet in actie zijn, worden in een zachte bananenstam onderlangs het scherm geprikt: de goede partij rechts (gezien vanuit de dalang), de kwade links. De dalang is niet alleen poppenspeler, maar ook de leider van het gamelanorkest. Met een houten hamertje (cempala) geeft hij klopsignalen tegen een kist (kotak wayang) om het tempo van de muziek aan te geven. Met de kepyak (bronzen plaatjes) maakt de dalang tijdens bepaalde spelscènes geluidseffecten, bijvoorbeeld wapengekletter. De metalen plaatjes worden door hem met de rechtervoet bespeeld.

Publiek

Het publiek kan aan beide kanten van het scherm zitten. Aan de kant van de dalang ziet men de poppen zelf, dus met hun beschildering. Aan de andere zijde van het doek ziet men het schaduwbeeld; de kleur komt (bijna) niet door. Bij hedendaagse vormen van het kulitspel dient het ‘schimmendoek’ als achtergrond/ achterdoek. De dalang en zijn helper zitten dan met de rug naar het publiek toe. Het publiek ziet de figuren nu dus in al hun fraaie kleuren voorbij-komen.

Mahabharata en Ramayana: heldendichten
De opgevoerde verhalen (lakons) zijn gebaseerd op de oorspronkelijk uit India afkomstige hindoe-helden-dichten Mahabharata en Ramayana. Deze verhalen zijn wel duizend jaar oud. De rode draad in de Ramayana is de eeuwige liefde tussen man en vrouw, die elkaar trouw blijven tot in de dood. Spelen in deze verhaalvormen vooral goden, halfgoden en reuzen een rol, de Mahabharata vertelt meer over het leven van gewone mensen. Centraal staan familieruzies tussen twee groepen neven: de Pandawa's en de Korawa's. Na een jaren durende strijd komt er gelukkig vrede.

Blencong: wayanglamp
De wayanglamp (blencong, spreek uit: 'blentjong') verlicht het speelscherm bij een wayang-kulit-voorstelling. De lamp heeft vaak de vorm van een garuda, de mythische vogel uit het Ramayana- en Mahabharata-epos. Deze adelaar – ook wel de koning van de vogels genoemd – is het officiële symbool van de natie Indonesië. In de wayangverhalen treedt de garuda vaak op als rijdier van de goden. Pijlsnel brengt hij zijn berijders van de ene naar de andere plaats.

Wayang golek: stokpoppenspel
Een andere vorm van wayang is wayang golek: dit wordt gespeeld met driedimensionale houten stokpoppen ('golek' betekent 'rondom'). De figuren gaan gekleed in een sarong of kaïn. Hoe hoger het aanzien van de persoon, des te fijner de kleding. Ook de hoofdtooi en de armversieringen spelen een belangrijke rol. De kop, het haar en de hoofdtooi van de poppen zijn als één geheel uit hout gesneden en fraai beschilderd. De kop kan naar links en rechts gedraaid worden; hij zit op een stok die dwars door de holle romp loopt en onderaan eindigt in een handvat. De hand van de speler wordt bedekt door de sarong van de pop. De figuur heeft geen benen. De armen kunnen scharnieren in de schouders en ellebogen. Aan de handen zijn stokjes bevestigd om de beweging te sturen.

Wayang klitik: stokpoppenspel met platte houten figuren
Wayang klitik wordt gespeeld met beschilderde, platte, houten figuren. De poppen hebben leren armen met geledingen in de schouders en ellebogen. Aan de handen zijn dunne stokjes bevestigd, waarmee ze gemanipuleerd kunnen worden. Aan de onderkant van de figuur zit een handvat.

Wayang topeng: maskerspel
Wayang topeng is de opvoering van een verhaal (lakon) door gemaskerde spelers die dansen, acteren, zingen en teksten voordragen ('topeng' betekent 'masker'). De spelers houden (soms) het masker op zijn plaats door een stukje leer – dat aan de binnenzijde op mondhoogte is aangebracht – tussen de tanden te klemmen.

Wayang wong: dans en acteren
Wayang wong of wayang orang is – net als wayang topeng – een theatervorm waarin een verhaal wordt verteld door middel van dansen, acteren, zingen en reciteren. 'Wong' is het Javaanse en 'orang' het Indonesische woord voor 'mens'. De acteurs en actrices lijken in hun kleding op wayangpoppen. Het spel komt in grote trekken overeen met wayang topeng. Het kan met en zonder maskers opgevoerd worden.

Wayangfiguren: uiterlijk
Vaak kun je aan het uiterlijk van de wayangfiguren zien of ze goed of slecht van karakter zijn. De ‘goede’ figuren hebben een lange, puntige neus en spleetvormige ogen die half gesloten zijn. Hun mond is gesloten en hun lichaam is dikwijls klein en slank. De ‘slechten’ zijn meestal fors. Hun ogen zijn kogelrond en staan altijd wijd open. Hun neuzen zijn kort en geknobbeld. Ze hebben dikke lippen en houden hun mond geopend, waardoor hun slagtanden duidelijk zichtbaar zijn. Goede figuren kun je ook herkennen aan de stand van hun hoofd, dat altijd een beetje naar omlaag gericht is. De slechteriken houden hun hoofd juist schuin omhoog.

Gunungan: bladvormig pauzeteken
Om tijdens het wayangspel een onderbreking of een scènewisseling aan te duiden, wordt midden in het speelscherm de gunungan geplaatst: een ‘pauzeteken’ met de vorm van een groot boomblad. De gunungan kan een boom, bos, berg, grot, paleispoort, wolk, wind of water voorstellen. De achterzijde geeft dikwijls vuur of brand aan.

Begin en einde van een wayangoptreden
Aan het begin van een voorstelling, wanneer alleen het orkest speelt en het eigenlijke verhaal nog niet begonnen is, zwaait de poppenspeler de gunungan enkele malen snel heen en weer, vlak tegen het speeldoek. Daarna zet hij hem schuin weg aan de rechterkant van het scherm; nu kunnen de poppen opkomen. Tijdens het verhaal komt de gunungan een paar keer terug om stukken van het verhaal te ‘vertellen’ die niet door poppen verbeeld kunnen worden.
Ook aan het eind van de voorstelling – als de slechte partij verslagen is – staat de gunungan in het midden van het scherm. Het is vrede. Het verhaal is uit.

Punakawan: clowns
Semar is een Javaanse nar. Hij is een van de komische personen – Punakawan – in het wayang-spel. Semar heeft een potsierlijk uiterlijk: een boksersneus, een flinke vooruitstekende dikke en blote buik, een kuifje op zijn hoofd en een enorme bilpartij. Heel vroeger was hij een knappe god. Op een kwade dag veranderde Semars uiterlijk van knap naar lelijk, en werd hij naar de mensenwereld verbannen. Daar moest hij voortaan de goden en hun afstammelingen dienen: als raadgever van de goede vorsten, prinsen en helden.

Petruk is een van de zonen van Semar. Hij is een lange bonenstaak met een buikje en heeft altijd een antwoord klaar. Zijn eigenwijze broer Gareng is klein en heeft een uitgezakte buik en een knolneus. Gareng houdt iedereen voor de gek, en doet dat niet al te netjes. Soms vermomt hij zich als ridder of koning.

IX. Gamelan

Orkest
Het gamelanorkest is een onmisbaar muzikaal onderdeel bij een traditionele wayangvoorstelling. Zo'n orkest bestaat hoofdzakelijk uit metalen slaginstrumenten: gongs, metallofoons en xylofoons. Ook bamboefluiten, snaarinstrumenten en zangstemmen spelen een belangrijke rol. De gamelan klinkt tot ver in de omtrek en iedereen weet als hij de gamelan hoort: de dalang gaat beginnen.

Instrumenten

- De gong is het belangrijkste instrument. Het is een groot, rond instrument waar je op kunt slaan met een klopper of houten hamer. De slagknop daarvan is meestal met stof bekleed. Na een slag gonst de klank lang in het rond. De gong hangt in een gamelanorkest aan koorden in een rek waaraan meerdere gongs kunnen hangen.
- De bonang is een groepje bronzen ketels in een houten raamwerk. Ze zijn voorzien van een slagknobbel, waarop wordt geslagen met hamertjes met stof eromheen.
- De kendang is een liggende handtrommel die aan beide kanten beslagen wordt.
- De saron is een slaginstrument dat lijkt op een xylofoon; het is gemaakt van bamboe.
- Het enige slaginstrument met houten toetsen is de gambang.
- De suling (spreek uit: 'soeling') is een bamboefluit; dit is het eenvoudigste en goedkoopste instrument van het orkest.
- De calung (spreek uit: 'tjaloeng') of angkloeng hoort niet bij een gamelanorkest, maar wordt gebruikt bij populaire volksmuziek. Dit instrument bestaat uit bamboebuizen, hangend aan een stok. De speler slaat met een hamer op de bamboekokers of schudt ze heen en weer. Omdat de buizen allemaal een andere lengte en dikte hebben, krijg je een hoge of lage toon.

Gamelanmuziek
Gamelanmuziek klinkt anders dan westerse muziek. Dat komt niet alleen doordat het orkest uit een heel ander soort instrumenten bestaat, maar ook doordat er in de Javaanse muziek andere toonladders worden gebruikt. Ook de structuur en de opbouw van de muziekstukken is anders. Nieuwe technieken hebben ook bij wayangvoorstellingen hun intrede gedaan: in plaats van de klanken van een traditioneel gamelanorkest zijn soms moderne computerbewerkingen van gamelanmuziek te horen.

Krontjongmuziek

Krontjongmuziek werd in de zeventiende eeuw door de Portugezen en hun Afrikaanse slaven naar Indonesië gebracht. Het woord 'krontjong' is een onomatopee, oftewel een klanknabootsing: het slaat op het geluid van het tokkelen op de snaren van een gitaar, banjo, bas of ukelele. Aan het eind van de negentiende en gedurende de twintigste eeuw werd deze muziekvorm steeds populairder, niet alleen in Indonesië maar ook in Nederland.

Muziekfragmenten
Beluister (hedendaagse) gamelanmuziekcomposities en fragmenten van diverse krontjongliedjes, via http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/wayangmultimedia.pdf.

X. Wayang revolusi

Kunst in dienst van de vrijheid

De wayang-kulit-spelvorm wayang revolusi laat zien hoe de Indonesische nationalisten in hun strijd tegen Nederland de traditionele kunstvorm van het wayangspel als propagandamiddel gebruikten. Wayang revolusi ontstond in 1947 als een speciale variant. In een tijd waarin media als radio en televisie nog niet algemeen waren, was het populaire wayangspel hét middel om grote groepen te bereiken met de boodschap van de revolutie. De toeschouwers konden zich gemakkelijk verbinden met de herkenbare (standaard)karakters van de goede helden en hun kwade tegenstanders.

Het wayang-revolusi-spel bestaat nu bijna zeventig jaar. In tegenstelling tot de traditionele wayangverhalen waarin prinsen, reuzen en demonen met hun speren, pijlen en koetsen voorkomen, zien de 'revolusi-figuren' eruit als gewone mensen: Nederlandse en Indische soldaten in uniform, goed geklede staatslieden en politieke leiders. Rekwisieten maken het spel compleet, zoals wachttorens, vliegtuigen, een parachute (met parachutespringer), kanonnen, vuur, tanks, pijlen, geweren en pistolen.

De hoofdrolspelers in de wayang revolusi zijn uiteraard de politici en de militairen van de twee partijen die in de onafhankelijkheidsstrijd tegenover elkaar staan. De bekendste personen zijn de Nederlandse generaals Spoor en Van Mook, de Indonesische president Soekarno en vicepresident Mohammed Hatta.

Ook de dikbuikige oud-Hollandse Jan Klaassen – maar dan met onder zijn neus een typisch Javaans snorretje – en zijn vrouw Katrijn hebben in sommige uitvoeringen een rol gekregen. Op Jans hoofd zit een naar voren stekende puntmuts. Katrijn draagt haar traditionele schort en luifelmutsje.

XI. Wayang kancil

Verhalen over een dwerghertje

Kancil (spreek uit: ‘kantjil’) is een naam die in heel Indonesië voorkomt om een dwerghert aan te duiden. De wayang-kancil-spelvorm is ontstaan in de eerste helft van de twintigste eeuw. De verhaalvorm is gebaseerd op de fabels waarin Kancil, een slim hertje, de hoofdrol speelt. Of het nu om olifanten, slangen, krokodillen of tijgers gaat, de kleine Kancil is ze allemaal te slim af. Ook de mens heeft heel wat met het doortastende dier te stellen. Het levensverhaal van Kancil is een goed voorbeeld van iemand die een moeilijke jeugd heeft gehad, maar later goed terechtkomt, en zelfs een held wordt.

In de verhalen over Kancil spreken en denken de dieren als mensen. Sommige zijn snugger, geestig of hulpvaardig en een beetje stout, zoals het hertje. Andere zijn dom, slecht, hebberig en wreed, zoals de krokodil. Er is ook altijd een dier dat de baas wil spelen en andere dieren opeet – bijvoorbeeld een tijger.

Kancil is zonder ouders opgegroeid. Zijn vader verdween al toen zijn moeder zwanger was van Kancil. Toen hij net geboren was, ging zijn moeder eten en drinken zoeken in het bos. Daar werd ze opgegeten door een panter. Gelukkig werd de bange, hongerige Kancil gevonden door een vrouwtjesbuffel. Zij nam Kancil mee om te verzorgen en op te voeden en leerde hem welke dieren gevaarlijk zijn. Eerst was Kancil gehoorzaam, later begon hij zich te vervelen bij al die grazende runderen. Hij liep vaak weg en haalde kattenkwaad uit. Uiteindelijk ging hij zwerven en ontmoette hij mensen en dieren in nood. Door zijn gewiekstheid wist hij hoe hij gevaren moest ontwijken en problemen kon oplossen. Hij begon andere dieren te helpen en werd zo een held.

In de levensloop van Kancil kunnen kinderen en volwassenen hun eigen leven en problemen herkennen. Ze kunnen zijn voorbeeld navolgen en zijn slimheid overnemen, waardoor ze meer zelfvertrouwen krijgen. Ze leren hoe je ruzies kunt vermijden, hoe je moet omgaan met ‘vreemde’ wezens en hun gewoontes en hoe je moet omgaan met de natuur, zodat je later geen honger hoeft te lijden.

De Javaanse poppenmaker en dalang Ledjar Soebroto ging rond de jaren tachtig de Kancil-fabels gebruiken voor zijn wayangspel. Hij merkte dat veel toeschouwers de in het Javaans gesproken wayang-kulit-verhalen niet meer begrepen. Die verhalen duurden urenlang, gingen over problemen en oorlogen van helden en heldinnen uit koninkrijken uit een ver verleden en speelden zich af in India of op Java. Hij wilde daarom eigentijdse thema’s behandelen met dieren in de hoofdrol: dieren die kinderen gemakkelijk konden herkennen.

XII. Voorwerpen met een verhaal

Mystieke kracht en bijgeloof: rituelen
Bijgeloof en rituelen hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van diverse culturen. Het is bijgeloof dat je een ongeluk krijgt als je onder een ladder door loopt, of dat vrijdag de dertiende een ongeluksdag is.
Er zijn ook mensen die geloven dat bepaalde voorwerpen magische eigenschappen bezitten, en dat de toekomst beïnvloed kan worden door bepaalde handelingen. Vaak wordt bijgeloof afgedaan als onzin. Toch zijn veel gebruiken bewaard gebleven en van generatie op generatie overgegaan. Niet alleen in Indonesië, maar ook in andere culturen worden voorwerpen of symbolen gebruikt die geluk moeten brengen of die beschermen tegen het kwaad. Een amulet biedt bescherming en behoedt voor gevaar. Een talisman brengt geluk en voorspoed. Mensen dragen deze als hanger aan een ketting of aan een riem – zoals een kris – of hangen de geluksbrenger aan de muur in huis.

Kris: een sierwapen
Een kris is een Indonesische dolk waar mystieke krachten aan worden toegeschreven. Het is een symbool van ridderlijkheid en fierheid. De kris heeft een gegolfd lemmet dat kronkelt vanuit een greep naar een scherpe punt. Meestal is het handvat rijk versierd met houtsnijwerk en gouden ornamenten, soms zelfs met edelstenen, zoals diamanten. Een kris wordt niet gezien als een wapen om mee te vechten, maar geeft de bezitter een uitstraling van macht en geldt als een van de heiligdommen van een familie.

De dolk krijgt zijn 'ziel' doordat een smid hem op rituele wijze smeedt: hij spreekt tijdens het smeden toverformules uit en roept voorouders aan. Omdat de kris bezield is, moet deze met offers geëerd worden. Volgens legenden is de kris een magische amulet, die de eigenaar hulp biedt in verschillende situaties. Zo helpt hij ziektes en ander onheil op afstand te houden, ruzies buiten de deur te houden en aanvallers te verjagen. Het bespotten van een kris leidt tot onheil. Als een kris in verkeerde handen komt, zijn ongeluk en tegenspoed voor de onrechtmatige bezitter het gevolg.

Kostuumfunctie
Vroeger hoorde de kris bij de dagelijkse dracht. In het openbaar vertoonden mannen zich nooit zonder. Nu heeft een kris slechts een kostuumfunctie, zoals bij de kleding van een dalang. Bij rituelen, zoals een bruiloft waarbij traditionele kleding hoort, wordt ook een kris gedragen.
De eerste krissen in Europa zijn meegenomen tijdens de zoektochten naar specerijen die aan het eind van de zestiende eeuw vanuit Spanje, Portugal en Nederland werden ondernomen. In Nederland was het de VOC die de dolken meebracht.

Een kris is vaak generaties lang eigendom van een familie. Hij wordt van vader op zoon doorgegeven. Ook de (magische) verhalen die erbij horen, worden van generatie op generatie overgeleverd. Deze verhalen geven de kris een bepaalde waarde. Een waarde die meestal niets met geld te maken heeft. Het is het verhaal dat de kris waardevol maakt en de verbinding legt tussen het heden en het verleden. Ook kinderen en volwassenen bewaren voorwerpen die ze waardevol vinden. Voorwerpen met een verhaal. Denk bijvoorbeeld aan een stuk gips dat bewaard wordt als herinnering aan een gebroken been of arm, een bijzondere knikker, een zilveren muntstuk, een kettinkje ter gelegenheid van een speciale gebeurtenis, de eerste schoentjes, medailles of wedstrijdtrofeeën.

XIII. Introductieles

Suggesties en opdrachten

- Geef voordat je naar het museum gaat een introductieles over Indonesië. Maak vervolgens een keuze uit onderstaande kennisvragen, spelactiviteiten en opdrachten.

- Bekijk met elkaar een wereldkaart. Waar ligt Nederland, waar ligt Indonesië? In welk werelddeel? Hoeveel groter is Indonesië in vergelijking met Nederland? Wat voor weer is het daar meestal? Is er lente, zomer, herfst en winter?

- Waar denk je aan als je het over Indonesië hebt? Schrijf relevante woorden/kreten die genoemd worden op het schoolbord: saté, kroepoek, loempia, vakantie, tsunami, Indische buurt, klimaat, bananenboom, oerwoud, apen, etc. Deze woorden geven een ingang om meer te vertellen over het land en de cultuur.

- Wie heeft er Indonesische ouders of grootouders? Kunnen zij iets vertellen over hun verleden?

- Wie weet wat een batik is? Wat is een kain? Wat is een sarong? Wie kan een gebatikte lap stof en/of een kledingstuk aan de klas tonen?

- Wie heeft er weleens een wayangpop gezien? Wie kan er een meenemen naar school?

- Laat de leerlingen voorbeelden noemen van symbolen die geluk brengen of bescherming bieden tegen het kwaad. Denk aan het in Nederland gangbare klavertjevier en het hoefijzer. Veel voorwerpen zijn cultuurgebonden, zoals het Arabische ‘handje van Fatima’, dat in het volksgeloof een beschermende handvormige amulet is; het komt voor in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, maar ook in West-Europa. Een amulet wordt dikwijls aan hangers op muren en in auto’s opgehangen en ook wel om de hals gedragen. In sommige gevallen wordt het handje van Fatima gecombineerd met de nazar, een afweermiddel tegen het boze oog. Het handje van Fatima verwijst naar de dochter van Mohammed: Fatima Zahra. Sommige christenen noemen de amulet de hand van Maria. In de Joodse traditie wordt hij de hand van Mirjam genoemd.

- Laat – als een groep uit verschillende culturen bestaat – leerlingen symbolen meenemen van thuis en er in de klas over vertellen.

- Laat (hedendaagse) gamelanmuziekfragmenten en krontjongmuziek horen. Zie bijvoorbeeld: https://www.youtube.com/watch?v=m3j45uBT-Q0 en https://www.youtube.com/watch?v=kz9w-IiM78c.

- Wie heeft er weleens Indisch gegeten? Wat voor eten is dat? Wat betekent ‘pedis’ (‘scherp’)? Noem namen van Indische restaurants en toko’s (winkels). Zouden Indonesiërs het eten dat daar aangeboden wordt ook nuttigen in hun eigen land? Bespreek met elkaar bekende gerechten en ingrediënten.

Indische gerechten

Nasi goreng: gebakken rijst.

Nasi rames: mix van groente, kip, kruiden, rund en rijst.

Nasi kuning: geel (kuning), gekleurde rijst. De kleur is afkomstig uit het wortelextract van de kurkuma-plant (specerij).

Curry: kerrierijst.

Gadogado: vegetarische maaltijd bestaande uit groente en pittige pindasaus.

Tahoe: vleesvervanger, gemaakt van sojamelk.

Babi guling: geroosterd speenvarken.

Seroendeng: droog mengsel van geschaafde kokos, pinda's, gebakken ui en specerijen. Het strooisel wordt gebruikt bij een rijsttafel.

Santen: kokosmelk.

Kroepoek: platte, krokante gefrituurde lekkernij van meel en garnalen.

Pisang goreng: gebakken banaan.

Soja: wordt gemaakt uit sojabonen ten behoeve van onder andere ketjap.

Ketjap: sojasaus.

Ketimoen: komkommer.

Taugé: ontkiemde groene boon. Wordt vaak gebruikt in loempia's.

Sambal: kruiderij van onder andere rode peper, knoflook, ui en ketjap. Maakt de maaltijd pedis (scherp).

Soto ayam: kippensoep.

Atjar: zoetzuur en knapperig bijgerecht, bestaande uit ingemaakte komkommer, wortel, ui, wittekool, bloemkool, taugé, sperziebonen, paprika, olie, azijn, zout, suiker, kruiden en knoflook.

- Welke producten komen uit Indonesië en hoe werden die lang geleden door handelaren naar Nederland gebracht? Laat van thuis of uit een winkel typische Indonesische producten meenemen, en stal deze uit.

- Wat is koffie toebroek? Kopi tubruk: fijngemalen koffie met kokend water en eventueel een toevoeging van rietsuiker en melk.

- Een speciale Nederlands-Indische traktatie bij thee of koffie is spekkoek. Deze zoete en machtige cake dankt zijn naam aan de dunne, om en om gekleurde laagjes die aan door-regen spek doen denken.

- Een koempoelan/kumpulan is in Nederlands-Indische kringen een gezellig (familie)samenzijn.

- Noem of verzin enkele onomatopeeën. Een onomatopee is niet alleen het woord voor het geluid, maar ook voor dat wat naar het geluid genoemd is. Dus het geluid ‘oehoe’ is een onomatopee, maar de vogelnaam ‘oehoe’ ook.

Voorbeelden van een klanknabootsing

- Bonken: slaan, botsen.
- Didgeridoo: blaasinstrument dat oorspronkelijk gebruikt werd door de Aboriginals in Australië, en ongeveer het geluid 'didgeridoo' maakt.
- Grommen: boos worden.
- Hinniken: geluid dat een paard maakt.
- Kakelen: geluid van een kip.
- Kloppen: tikken tegen een deur.
- Knisperen: verkreukelen van papier
- Koekoek: vogelsoort, genoemd naar zijn roep.
- Kwaken: geluid van een eend.
- Miauwen: geluid van een poes.
- Oehoe: uilensoort, genoemd naar zijn roep.

Voorbeelden van een klanknabootsing

- Pingpong: geluid van het heen en weer slaan van het balletje tijdens het tafeltennisspel (pingpongspel).
- Poep: geluid dat het lichaam – vaak – maakt bij het ontlasten van uitwerpselen.
- Slissen: het verkeerd uitspreken van woorden met sisklanken.
- Tjeplok: spiegelei, het geluid dat het bakken van een ei maakt (Indonesische volkstaal).
- Tjeplok tjeplok: paard, het geluid van het lopen van een paard (Indonesische volkstaal).
- Zoemen: eentonig en gonzend geluid, bijvoorbeeld van een vliegende mug of bij.

Verzin een fantasie- of geheimtaal. Maak eigengemaakte woorden of zinnen. Enkele voorbeelden:

kadoedelatoe' – 'Kaatje doe de la dicht' (toe), lijkt op Indonesisch, of 'papadikolos' – 'Pappa die (grote/flinke) kolos', lijkt op Grieks.

- Indische woorden die tegenwoordig geschreven worden met de klinker ‘u’, worden altijd uitgesproken als ‘oe’. Voorbeelden: Bandung (Bandoeng), Bung Karno (Boenkarno), gunungan (goenoengan), kulit (koelit), kumpulan (koempoelan), nasi kuning (koening), Petruk (Petroek) en Sukarno (Soekarno).

- Kunstenaars, schrijvers en artiesten gebruiken vaak een artiesten-, kunstenaars- of schrijversnaam, ook wel pseudoniem of alias genoemd. Dat wil zeggen dat hun eigenlijke voor- en/of achternaam wordt veranderd, verbasterd, afgekort of in-gekort. Soms wordt de naam vertaald naar een andere taal.

  Voorbeelden: ‘Vasalis’ – Latijn voor ‘Leenmans’. Pseudoniem van M. Droogleever Fortuyn-Leenmans (dichteres en psychiater); ‘Yrrah’ – gespiegelde voornaam en pseudoniem van Harry Lammertink (tekenaar); ‘Rutger Kopland’ – ‘Kop’/‘Hoofd’ en ‘land’/‘akker’. Pseudoniem van Rutger (Rudi) Hendrik van den Hoofdakker (dichter en schrijver).

  Waarom zouden artiesten, schrijvers en kunstenaars een andere naam dan hun echte naam willen?

Bedenk/verzin een artiesten-, schrijvers- of kunstenaarsnaam, bijnaam, alias of schuilnaam voor jezelf of iemand anders. Hieronder een paar artiestennamen en pseudoniemen.

Multatuli (auteur, bekend van zijn boek *Max Havelaar*): Eduard Douwes Dekker. 'Multatuli' is Latijn voor 'Ik heb veel geleden'.

Jean Dulieu (kinderboekenschrijver en illustrator, bekend van zijn boeken over Paulus de Boskabouter): Jan van Oort. 'Du Lieu' is een Franse vertaling van 'van Oort' ('oord' betekent 'plaats'; 'lieu' ook).

Ali B (rapper en cabaretier): gedeeltelijke afkorting van Ali Bouali.

Gordon (zanger en presentator): eigenlijke naam Cornelis Willem Gordon Heuckeroth.

Lucky Fonz III (singer-songwriter): Otto Wichers.

Typhoon (rapper): Glenn de Randamie.

Ruud Gullit (voetballer): Ruud Dil.

Jett Rebel (rockster, multi-instrumentalist): Jelte Steven Tuinstra.

Stromae (singer-songwriter): Paul Van Haver. 'Stromae' is een anagram; dat wil zeggen dat letters van een naam of woord in een andere volgorde staan. Als je de lettergrepen van 'Stro mae' omwisselt, krijg je 'maestro': dat betekent 'dirigent, muziekkunstenaar'.

Erwin Olaf (beeldend kunstenaar/fotograaf): Erwin Olaf Springveld.

Nanang Djinantaka (dalang, Indonesische poppenspeler): Ananto Wicaksono. Een 'Jina' (ouderwetse spelling: djina), is iemand die de verlossing – in Boedhistische zin – kan bereiken. 'Antaka' betekent 'einde'. Nanang zal hiermee mogelijk bedoelen dat er een einde aan zijn 'zoektocht' is gekomen, en dat hij eindelijk het 'licht' heeft gezien en ontdekt.

Wie telt er van 1 tot 10 in het Bahasa Indonesia? Getallen en uitspraak:

1. satu (satoe)
2. dua (doewa)
3. tiga (tieka)
4. empat (empat)
5. lima (liema)
6. enam (nam)
7. tujuh (toedjoe)
8. delapan (lappan)
9. sembilan (sembielan)
10. sepuluh (sepoeloe)

XIV. Zelf eens proberen?

Werkstuk, amulet, tentoonstelling, wayangpop, optreden, gedicht, kijkdoos en museumbezoek

- Leerlingen maken naar aanleiding van wat ze gehoord en gezien hebben een werkstuk, een gedicht, een kijkdoos, een collage of een tekening over Indonesië.
  Trefwoorden: uitbeelding van een vulkaan(uitbarsting), schoolkinderen in uniform, een karakteristiek spelfiguur (nar, dier, krijger), een wayangvoorstelling, Indonesisch eten, een gunungan, batik, een kris, een landschap (oerwoud, sawa/rijstveld, theeplantage) etc.
  Maak er een expositie van.

- Maak een lijst van gebeurtenissen of dingen die leerlingen mooi, fijn, vervelend of lekker vinden. Laat ze hiervan een foto, tekening, collage, kijkdoos of iets dergelijks maken.
  Trefwoorden: verjaardag, muziek, huisdier, speelgoed, kleding, club, overlijden, rijsttafel, appeltaart, frites met appelmoes, spruitjes, skateboard of auto.

- Maak een amulet of talisman met magische krachten.
  Benodigdheden: klei, kleispatels, satéprikkers, verf, touw/koord en eventueel bakvormpjes.

  Werkwijze: druk een klein stukje klei plat met de hand. Snij met een kleispatel een vorm. Deze kan rond, vierkant, hartvormig of een zelfgekozen vorm zijn. Ook bakvormpjes kunnen hiervoor gebruikt worden. Breng vervolgens met een satéprikker of een potlood versieringen aan, en maak boven in de vorm een gaatje. Als de klei droog is, kan de amulet beschilderd worden met plakkaat- of acrylverf. Doe een touwtje/koordje door het gaatje. Zo kan de amulet of talisman worden opgehangen, of als een ketting om de nek worden gedragen.

- Leerlingen gaan thuis of bij familie op zoek naar voorwerpen met een persoonlijk verhaal. Het kunnen voorwerpen van henzelf zijn, maar ook van (groot)ouders, ooms en tantes. Geef eerst enkele voorbeelden voordat de leerlingen op zoek gaan. Het verhaal achter het voorwerp maakt duidelijk waarom zij, of hun familie, het bewaren en koesteren.

Semar

"Ik ben Semar, de potsenmaker, de trouwe dienaar van mijn Heer!
Ik heb mijn held tot in het hevigst van het strijdgewoel gevolgd; ik ben zijn wonden tot medicijn en zijn eenige hoop in zijn diepste verslagenheid.

Mijn zotheden rollen uit mij als noten uit een oude mand met gaten; ik strooi kwinkslagen en grollen om mij heen als rijstkorrels, die stromen uit een versleten zak.

Gij allen: hurkende en staande toeschouwers, die uren aanéén luistert naar het verhaal van den Dalang!
Vraagt uzelven, waarom mijn dwaasheden uw onbewogen gelaat plotseling doen glanzen en de luide uitbundigheid van uw schaterlach de gamelan overstemt."

- Maak een tentoonstelling van de voorwerpen of maak er foto's van die in de klas opgehangen worden. Leerlingen voorzien het voorwerp of de foto van een bijschrift, net als in een museum. Een museum is immers een gebouw (erfgoedinstelling) waar heel veel verteld en getoond wordt over verzamelingen. Wat voor soorten musea zijn er? Laat kinderen namen noemen van musea waar ze geweest zijn.

- Is er weleens iemand in het Poppenspe(e)lmuseum in Vorchten geweest? Dit museum is in Nederland het enige openbaar toegankelijke informatiecentrum over het internationale poppentheater!

- Vertel hoe een wayangvoorstelling in zijn werk gaat aan de hand van de informatie in deze lesbrief en de expositie.

- Maak een eigen wayang-kulit-pop. Benodigdheden: prints van wayangfiguren, stevig papier of karton, kleurstiften en/of verf, gekleurd zijdevloeipapier, splitpennen, lijm, satéstokjes en/of rietjes en/of lasdraad, tape, scharen en een combinatietang.

  Kleur indien nodig de uitgeprinte wayangpoppen, of gebruik de afbeeldingen in deze lesbrief als inspiratiebron en verzin zelf een figuur. Plak de pop vervolgens op stevig papier of karton en knip hem uit.

  Door satéstokjes of rietjes met plakband of splitpennen aan de handen vast te maken, kunnen de armen of benen bewogen worden. Maak ook een stokje vast aan de romp, zodat de figuur beter omhooggehouden kan worden.

- Maak een wayang-kulit-voorstelling.
  Verdeel de klas in groepjes van vier. Leerlingen kiezen een verhaal dat ze willen uitbeelden met de zelfgemaakte poppen. Naast het verhaal over de verdwenen Semar en zijn kris (zie verderop) kunnen ze natuurlijk ook zelf een spel bedenken.

  Twee, drie of meer leerlingen beelden het verhaal uit met de schimfiguren. Eén leerling leest het voor, of elke leerling neemt een stem/rol voor zijn rekening. Een ander maakt bijbehorende geluiden, bijvoorbeeld door middel van stokken, blikjes, potten, pannen, instrumenten, mobieltje/smartphone, etc.

  De voorstelling kan zich voor of achter het schimmendoek/speeldoek afspelen. Behalve met de poppen kunnen ze het verhaal ook uitbeelden met hun handen, met hun hele lijf of zelfs met voorwerpen.

  Benodigd materiaal: wit doek of laken of een groot vel wit papier als speelscherm, een losse lamp of een zaklantaarn met een felle lichtbundel.

  Geniet van het optreden! Selamat menikmati!

XV. Een eigen creatie in het museum

Gunungan en selfie

- Maak een zelfbedachte gunungan.
  Benodigdheden: stevig papier of karton, kleurstiften en/of verf, gekleurd zijde-vloeipapier, een stok, lijm en een schaar. Maak een foto van de gunungan en mail deze naar info@poppenspelmuseum.nl of neem bij een bezoek aan het museum de zelfgemaakte gunungan mee. Alle gunungans worden daar geëxposeerd.

- Laat de leerlingen een selfie maken, samen met een favoriet voorwerp, pop, persoon of dier met het thema 'wayang'. Mail de foto naar info@poppenspelmuseum.nl. Alle ingestuurde selfies krijgen een plek in het museum.

XVI. Extra activiteiten

Rondleiding langs poppentheaterfiguren
Het Poppenspe(e)lmuseum heeft veel wayangpoppen uit Indonesië. Deze behoren tot de meest geliefde objecten uit de collectie. Ze zijn mooi, soms mysterieus, groot, klein, lief en eng; er is veel over te vertellen. Tijdens een demonstratie/rondleiding worden wayangfiguren, handpoppen, marionetten en stangpoppen getoond. Er wordt verteld hoe de diverse poppen vervaardigd worden, over de vorm, over het gebruik – de poppenspeltechniek – en het materiaal.

Workshop schimmentheater
Bij de expositie biedt het Poppenspe(e)lmuseum een workshop aan. De leerlingen horen over de geschiedenis en de herkomst van het schimmen- en schaduwtheater. Vervolgens maken zij een schimmenspel en voeren dit voor elkaar op. Groepsgrootte: maximaal 25 personen. Aanwezigheid van de docent is vereist. Aanvullend is een rondleiding/uitleg door en over de wayangexpositie mogelijk.

Benodigd materiaal: wit doek of laken of een groot vel wit papier als speelscherm, stevig wit en gekleurd papier of karton, zijdevloeipapier, lijm, scharen, splitpennen, combinatietang, satéstokjes en/of rietjes en/of lasdraad, tape en een lamp.

Tot ziens! Sampai jumpa!

XVII. Speeltekst voor een wayangvoorstelling

De verdwenen Javaanse clown Semar en zijn kris: een spel in zeven bedrijven
Het eerste bedrijf (tafereel) van dit schimmen- en stokpoppenspel heeft al een uitgewerkte dialoogtekst. Voor de andere zes taferelen mag zelf een speeltekst gemaakt worden.

Benodigdheden
- wit doek of laken of een groot vel wit papier
- een losse lamp of een zaklantaarn met fel licht
- diverse schimfiguren
- muziekinstrumenten

Tableau de la troupe: tien personages
- Semar
- Petruk (spreek uit: petroek)
- Nala Gareng
- Karagöz (spreek uit: karageus, met de g van 'goal')
- vreemde man met het nummer 291145 op de klep van zijn pet
- Jan Klaassen met knuppel
- Katrijn met koekenpan
- museumdirecteur
- conservator: beheerder van een kunstverzameling of van een collectie van bijzondere voorwerpen met een artistieke of wetenschappelijke waarde
- aap

Rekwisieten, decors en attributen
- gunungan (met afbeelding van een kamervertrek, tafel met stoelen, café, bomen, etc.)
- kris
- poppenkastbel
- opschrijfboekje
- spekkoek
- ingepakt voorwerp met een nummer

Pauzeteken: gunungan
Door middel van afbeeldingen op de gunungan kan ook een scènesituatie uitgebeeld of aangegeven worden. Een gunungan kan een pauze en een nieuw bedrijf aangeven: de situatie waarin en de plaats waar de figuren zich in het nieuwe tafereel bevinden. Er kunnen afbeeldingen op staan van een vliegtuig, bergen, een restauranttafereel, een zolder-, werk-, directie- of museumkamer, een plein met huisjes, een palmboom, een moskee, een bureau, een trap met leuning, een gordijn en een poppenkast. De achterzijde van de gunungan kan vuur, zon, nacht, wolken en onweer uitbeelden.

De rollen
Dit spel kan gespeeld worden door 2 tot 6 personen. Lees eerst het verhaal en verdeel de rollen. Wie het beste is in muziek, wordt de geluidenmaker. Wie de mooiste stem heeft, wordt verteller of spreekt zijn of haar rol of meerdere rollen.

Muziek en geluid
Voeg sfeer toe met muziek. Dat kan met instrumenten, maar ook in alledaagse voorwerpen zitten onverwachte en spectaculaire klanken verborgen. Varieer in volume, tempo en ritme: van zacht naar hard, van langzaam naar snel. Laat, om de spanning te verhogen, zo af en toe een stilte vallen.

Oefenen
Beweeg de figuren rustig en houd ze dicht tegen het speelscherm. Speel met een stem die past bij het karakter. Zorg voor een duidelijke samenhang tussen stem en beweging. Oefen een paar keer met elkaar. Ook de geluiden en de muziek horen daarbij. Is iedereen tevreden? Dan is het tijd voor een uitvoering met publiek. Applaus! Tepuk tangan!

Eerste tafereel
Gunungan: museum in Nederland. Tableau de la troupe: museumdirecteur en conservator.

Museumdirecteur
Zeg, heb je het al gehoord? Semar is verdwenen.

Conservator
Wat? Echt waar? Hij is toch al heel lang hier in een van onze vitrines?

Museumdirecteur
Ja, hij heeft een vast registratienummer: 291145. Dat is zelfs op zijn lijf genoteerd, ik weet niet meer op welke plek. Het nummer staat ook op zijn kris. Ik heb al van alles geprobeerd, maar geen resultaat. Overal gezocht en gevraagd. Niemand heeft hem gezien. De kris is trouwens ook weg. Ze zijn al een tijdje niet meer in het museum te vinden. We dachten eerst dat ze uitgeleend waren.

Conservator
Denk je dat Semar en de dolk terug zijn naar hun land van herkomst?

Museumdirecteur
Dan hadden wij dat toch moeten weten?

Conservator
Misschien zijn ze gestolen. Voor losgeld. De Semarpop en de kris zijn vrij zeldzaam. Ze komen toch uit een adellijke familie? Zijn ze vernield?

Museumdirecteur
Nou, dat denken veel mensen hier. Een heleboel wayangpoppen en voorwerpen komen uit het bezit van een rijke familie, van een prins, of van een prinses uit een Javaanse kraton. Dat maakt ze extra zeldzaam. Maar of het werkelijk zo is, ik weet het niet hoor.

Conservator
Ik geloof echt dat ze gestolen zijn.

Museumdirecteur
Denk je? Is de pop zo zeldzaam? En de kris? Nou je het zegt, ik herinner me dat we laatst bezoek hadden van een grote man, je weet wel wie ik bedoel. Die enge man stond hard te schreeuwen. Er werd met iets gegooid en toen werd het stil.

Conservator
Ik heb er nooit zo op gelet. Moeten we de politie waarschuwen?

Museumdirecteur
De politie? We weten toch niet zeker of Semar en de kris ontvreemd of vernield zijn? Wat denk je van Jan Klaassen? Die werkt hier tegenwoordig als privédetective. Hij valt nogal in de smaak. Hij is een goede speurder en ook nog een grappenmaker. Iedereen neemt hem in vertrouwen.

Conservator
Ja, dat zouden we kunnen proberen.

Museumdirecteur
Oké, we nodigen hem uit voor een gesprek.

Conservator
Ik ga meteen achter hem aan.

Tweede tafereel
Gunungan: directiekamer. Audiëntie (bijeenkomst).
Tableau de la troupe: museumdirecteur en Jan Klaassen.

Jan krijgt opdracht de verdwenen Semar en de kris te gaan zoeken.

Jan wil weten wat voor soort figuur Semar is, hoe hij eruitziet, en waar hij oorspronkelijk vandaan komt.

Dat is niet helemaal duidelijk. Hij komt wel uit Java, hij had Javaanse eigenaars: was hij van een prins of een sultan? De pop en de kris zijn al heel lang in Nederland, misschien wel honderd jaar. We hadden de laatste tijd regelmatig bezoek van een rare, beetje wonderlijke man die beweerde eigenlijk de rechtmatige eigenaar te zijn van Semar. Hij had wel heel erg veel belangstelling voor hem.

Jan Klaassen zegt dat hij eerst naar de werkkamer van de conservator in het museum wil gaan om een en ander daar verder te bespreken en te onderzoeken.

Derde tafereel
Gunungan: kamer van de conservator. Tableau de la troupe: conservator, Jan Klaassen en Katrijn.

Om in de sfeer te komen doet Jan Klaassen wat strek- en buigoefeningen op muziek van zijn mobieltje. Als speurder moet je immers ook lenig zijn. Ja, als detective moet je een goed getraind lijf hebben!

Plotseling hoort Jan rare geluiden, een soort oosterse muziek. Op het bureau van de conservator ligt een kopie van een uitleendocument. Bestemming: Turkije.

Jan Klaassen
Wacht eens, misschien zijn Semar en de kris gewoon naar Turkije gebracht en uitgeleend aan een museum in Istanbul. Daar is misschien wel een tentoonstelling waar zij nu ook deel van uitmaken. Ik heb er ook familie wonen: mijn neef Karagöz, die grappenmaker met zijn donkere ogen. Hij kan ons misschien wel helpen.

Voor de gezelligheid – en als dekmantel – neemt Jan zijn vrouw Katrijn mee. Samen gaan ze op reis naar Turkije. Tijdens de vlucht komen ze in een vreselijk onweer. Het vliegtuig heeft gelukkig een goede landing. In de verte zien ze de Aya Sofia, een museum dat vroeger een kerk en een moskee was. Het is duidelijk herkenbaar aan zijn markante koepel en de vier minaretten.

Vierde tafereel
Gunungan: Istanbul, vliegveld. Tableau de la troupe: Jan Klaassen, Katrijn, Karagöz en vreemde man. Extra: pakje en opschrijfboekje.

Jan en Katrijn worden op het vliegveld opgewacht door Karagöz. Ze bespreken de verdwijning van Semar en de kris. Wat zou Semar in Istanbul doen? Waar zouden hij en de kris gebleven zijn? Als ze gestolen zouden zijn, zijn ze dan wel in Turkije? In een ander museum misschien?

Ineens duikt een lange, rare en oude man op. Op zijn hoofd draagt hij een pet met de klep naar achteren. Hij is een handelaar die vaak musea bezoekt om belangrijke en zeldzame voorwerpen te verkopen. Hij draagt een langwerpig pak onder zijn arm waar een nummer op staat. Wilde hij iets te koop aanbieden voor een museum? Semar en de kris soms? Dat is vreemd. Is het een aanwijzing dat ze op de goede weg zijn? Jan probeert het nummer op het pak te lezen, maar de man verdwijnt plotseling.

Achtervolging. De man verliest daarbij zijn opschrijfboekje. Er zit een notitie in: “291145. Mogelijke koper in Indonesië, Jakarta. Kom direct.”

Jan Klaassen
Indonesië? Nou, daar heb ik toevallig ook familie. Daar woont mijn verre neef Petruk, een zoon van Semar! Hij is ook nog detective. Geen probleem dus. Die kan me wel helpen.

Vijfde tafereel
Gunungan: op reis, naar Indonesië. Yogyakarta, stad op het eiland Java.
Tableau de la troupe: Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, aap, vreemde man en Nala Gareng.

Jan wordt opgevangen door zijn neef Petruk en diens assistent, de aap. Ze bespreken of Semar en de kris in Jakarta zouden kunnen zijn. Is daar misschien een koper van museale voorwerpen, antiek en andere kostbaarheden? Zegt het nummer 291145 hun iets? Petruk en de aap fluisteren elkaar iets in het oor. Ze spreken een taal die Jan en Katrijn niet kunnen verstaan. Ze horen Indonesische woorden als ‘adoeh’ (wat maak je me nou), ‘kassian’ (zielepoot/ach wat zielig), ‘toean blanda’ (blanke heer) en ‘toko’ (winkel).

Plotseling duikt de vreemde lange man weer op. Hij draagt z’n pet nu met de klep naar voren. Hier staat het nummer 291145 op. Dat is toch ook het registratienummer van de pop Semar? Stond dat nummer misschien ook op het langwerpige pak genoteerd? Zou dit toeval zijn, of betekent dat meer? Zou hij echt Semar en de dolk gestolen hebben? Of misschien wel verkocht of vernield? Zijn de pop en de kris in de buurt?

Achtervolging. De man verdwijnt tussen publiek dat naar een gamelanorkest luistert. Petruk, de aap en Katrijn blijven even staan om te kijken. Als de dalang opkomt en de wayangvoorstelling gaat beginnen, wordt Jan ook toeschouwer. De dalang spreekt en zingt in dezelfde taal als die van Petruk en de aap. Jan probeert tussen het publiek de verdachte man te ontdekken.

Jan Klaassen
Je kunt het nooit weten, misschien is hij erbij.

Volgens Petruk kan dat niet. Katrijn wordt ongeduldig, want ze heeft zin in spekkoek en koffie toebroek. Jan heeft daar ook wel zin in en wil ook weg. Hij wil daarna graag naar het wayangmuseum; daar is hij nog nooit geweest. Ze hebben daar wel duizenden wayangfiguren. Zouden zij ook in krissen geïnteresseerd zijn? Hij vermoedt dat de vreemde man ook daar contacten heeft. Je weet maar nooit.

Jan, Katrijn, Petruk en de aap gaan naar het museum. Ze ontdekken een enorme collectie krissen, en natuurlijk prachtige wayangpoppen uit Java en Bali.

Ja, Nala Gareng – de dienstdoende conservator – kent die lange man. Hij komt vaak langs om interessante dingen te koop aan te bieden of te ruilen. Ze hebben nu ook weer een aantal zeldzame zaken van hem – zoals poppen en voorwerpen – om te bekijken en misschien wel te kopen.

Nala Gareng fluistert met Petruk en de aap. Het ligt nogal moeilijk. Het is nog geheim. Misschien is er wel sprake van ‘guna-guna’ (tovenarij). Jan en Katrijn mogen het niet weten.

Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, Nala Gareng en de aap verstoppen zich in het gebouw, zodat ze er na sluitingstijd kunnen rondneuzen. Plotseling horen ze zware voetstappen, die klinken als die van de vreemde man.

Zesde tafereel
Gunungan: zolderkamer. Tableau de la troupe: Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, Nala Gareng, aap, vreemde man en Semar. Extra: kris.

Ze komen helemaal boven in het gebouw bij een zolderkamer die op slot is. Ze leggen hun oor te luisteren: er komt een kreunend geluid uit de kamer, alsof er iemand gevangen zit. Terwijl ze gebukt staan – met hun oren tegen de deur – komt er heel zachtjes iemand achter hen aan geslopen. Het is de enge, lange man. Hij maakt 'amok': gaat in gevecht met Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, Nala Gareng en de aap. Jan zwaait met zijn knuppel. De aap steekt zijn poot uit, waardoor de griezelige man struikelt. Natuurlijk doet Katrijn ook mee. Ze geeft de man met haar koekenpan een enorme klap, waardoor de man tegen de leuning van de galerij terechtkomt. Die breekt af. De man valt omlaag. Dood!

Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, Nala Gareng en de aap forceren de deur van de kamer. Binnen ontdekken ze Semar, verborgen in een kast. De kris ligt naast hem. Iedereen is 'senang' (blij/ gelukkig). Jan, Katrijn, Petruk, Nala Gareng en de aap nemen de pop en de kris mee. Semar, Petruk, Nala Gareng en de aap zouden graag meegaan naar Nederland, naar het museum. Zou daar nog een plekje voor hen zijn?

Zevende tafereel
Gunungan: restaurant/gordijn. Tableau de la troupe: Jan Klaassen, Katrijn, Petruk, Nala Gareng, aap, Semar en museumdirecteur. Extra: spekkoek en kris.

Eerst gaan ze met elkaar lekker eten: nasi rames, saté en als toetje spekkoek natuurlijk. Na de selamatan wacht hun de verre reis terug naar hun plekje in een van de museumruimtes. Jan en Katrijn zijn weer vrolijk in de oud-Hollandse poppenkast. De museumdirecteur zet ook Semar weer terug op zijn vertrouwde plek. Petruk, Nala Gareng en de aap krijgen een plaats tussen al de andere wayangpoppen. En de kris …?

Veel kijk- en speelplezier. Applaus! Tepuk tangan!

XVIII. Verantwoording

Beschrijvingen en verklaringen van afbeeldingen

Voorplat: logo Poppenspe(e)lmuseum met Jan Klaassen (handpop) en Semar (wayang kulit). De oud-Hollandse Jan Klaassen zwaait met zijn knuppel. De Javaanse Semar wipt op een ludieke manier – alsof hij zelf als een marionettenspeler de touwtjes in handen wil hebben – in het museumlogo met een draad aan zijn hand een letter '*E*' uit de naam van het museum. Deze (extra) letter in 'spe(e)l' maakt duidelijk dat het Poppenspe(e)lmuseum niet alleen een museum is om in rond te kijken, maar ook een museum waar de bezoeker vaak de vraag wordt gesteld: 'Zelf eens proberen?' Illustratie Semar: Elsje Zwart. Ontwerp logo: Ad Swier/OvdM.

Voorplat: Bladoe en Semar, bedienden van Raden (prins) Angka en Raden Angka Widjojo, kind van Raden Ardjoena. Briefkaart. Impressum: J.M.Chs. Nijland (Soerabaja, ca. 1913).

Blz. 4. Gratis consumpiebon. De oud-Hollandse Jan Klaassen en Katrijn als schildhouders van het familiewapen 'Van der Mieden'. Illustratie: Elsje Zwart (2012).

Blz. 6. Missiekaart van Nederlandsch Oost-Indië. Impressum: Priester Missiebond en L.C.G. Malmberg ('s-Hertogenbosch/Antwerpen, 1925-1934); Wereldkaart met Indonesië.

Blz. 6. 'Java'. Briefkaart. Impressum: Emdeeha, de Hond (Oosterbeek, ca. 1940).

Blz. 7. Geldbiljet: honderd roepia (roepiah) met wayang-kulit-afbeelding.

Blz. 7. Indonesische vlag met de mythische vogel Garuda.

Blz. 7. President Sukarno. Vervaardiger wayang-kulit-figuur: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010). Concept bladwijzer/deurhanger: Otto van der Mieden.

Blz. 8. Theeblik. Fabrikant: Firma Otto Roelofs & Zoonen (Amsterdam, omstreeks 1920/1930). Figuren (van links naar rechts): Tresanala of Srikandi in Yogya-stijl en Arimi en Banuwati in de stijl van het koninklijk paleis van de prins van Mangkunegara in Solo (Surakarta/Java). Een ontmoeting van deze drie dames uit Yogya (Yogyakarta) en Solo in een wayang-voorstelling is vreemd. Ook hun handhoudingen zijn opvallend. De middelste figuur heeft iets in haar rechterhand. Zou het een theeplant kunnen zijn waar zij aan ruikt? Maken de dames ruzie over het plantje?

Blz. 9. 'Tjap Semar'. Reclameprent. Betekenis 'Tjap': stempel/merkteken. Impressum: drukkerij Hooiberg (Epe, ca. 1900).

Blz. 10. Rijstvelden (sawah's) in de Preanger (West-Java). Illustratie uit: 'Java. Beelden van volksleven en bedrijf'. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema's boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 10. 'Max Havelaar. Of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij'. Auteur: Multatuli. Hertaald en bewerkt door Gijsbert van Es. Impressum: Nieuw Amsterdam (Amsterdam, 2013).

Blz. 11. Wayang-kulit-figuur.

Blz. 13. Batikkende vrouwen in de vorstenlanden (Yogyakarta). Illustratie uit: 'Java. Beelden van volksleven en bedrijf'. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema's boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 14. Wayangrekwisiet, onbeschilderde achterzijde. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, 2014).

Blz. 15. VOC-munt (1756).

Blz. 16. Hotel Des Indes. Lange Voorhout, 's-Gravenhage.

Blz. 17. Poppenspe(e)lpastichetheater. Javaans wayang-kulit-spel: schimmen- en stokpoppenspel. Realisatie: Hetty Paërl (Amsterdam, 2011).

Blz. 18. Dalang met wayang-kulit-optreden. Java. Briefkaart (ca. 1900).

Blz. 18. Dalang met cempala (houten hamertje), kepyak (bronzen plaatjes) en kotak wayang (wayangkist). Illustratie: Ad Swier ('s-Heerenbroek, 1985).

Blz. 19. ‘Wayang-poerwa-vertooner’ (wayang kulit, Soerabaya). Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 19. ‘Het vervaardigen van Wayang poppen’/‘Leather-worker’. Java. Briefkaart (ca. 1920).

Blz. 20. Poppenspe(e)lkwartetspelkaarten: ‘wayang golek’, ‘wayang klitik’ en ‘wayang kulit’. Illustraties: Hetty Paërl. Impressum: Oostelijk Kunstbedrijf/Poppenspe(e)lmuseum (Vorchten, 1991).

Blz. 20. Maskers van de wayang-topeng. Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 21. Goenoengan (gunungan) en andere wayang-figuren. Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 22. Semar en dalang. In de wayangkist ligt de krijger Krishna. De staande figuur rechts is prins Gatotkaca. Illustratie: Elsje Zwart (Haarlem, 2010). Afbeelding uit: ‘Prenten- en tekstenreeks Poppenspe(e)ltechnieken en -figuren’. Nr. 12. Impressum: Poppenspe(e)lmuseum (Vorchten, 2010).

Blz. 22. Petruk. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 23. ‘Gambar-Gambar’, volksprent. Gamelan-instrumenten. Nederlandsch-Indische prenten nr. 13. Chromolitho. Impressum: Gualtherus Kolff/G.J. Thieme (Batavia/Jakarta/Bandoeng, 1868-1881).

Blz. 25. ‘Wajang dan boenji-boenjian. Toneel en Muziek. Wajang-Gamelan’. Wayang-kulit-optreden. Schoolplaat. Impressum: E. Nijland (1897).

Blz. 25. Rebab-speler (Yogyakarta). Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 26. Katrijn. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 26. Dvd ‘Wayang revolusi’ met president Soekarno en generaal Spoor (commandant Koninklijk Nederlands-Indisch Leger – KNIL). De rode, witte en blauwe cirkel symboliseren de Nederlandse driekleur, de kleuren rood en wit de Indonesische vlag.

Blz. 26. Jan Klaassen met Javaanse snor. Hij heeft een naar voren stekende kin en een haakneus, een hoge bult en een enorme buik. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 27. Ki Ledjar Soebroto met Kancil en Gunungan. Wayang kulit (ca. 1990).

Blz. 28. Wayangrekwisiet. Voorstelling: een spelende dalang. Boven het hoofd van de dalang hangt de wayanglamp (blencong) in de vorm van Garuda. Onder de horizontale rode rand bevindt zich een pisangstam. Links en rechts zijn twee bomen (bos) afgebeeld, met daarboven een blauwe lucht. Boven in het speelscherm zijn een maansikkel en stralende zon te zien. De wayang-kulit-figuren in de wayangkist zijn een haan, karbouw en tijger. Rechts van de dalang – op de deksel van de wayangkist – bevinden zich drie wayang-kulit-figuren: een tijger, eend en olifant. Daarboven een wierookbrander, een offerschaal met rijst en een tros bananen. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, 2014).

Blz. 29. Krissen. Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 30. Angkloeng-spelers. Illustratie uit: ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 30. Poppenspe(e)lmuseumdirecteur en -conservator Otto van der Mieden als dalang met een gunungan en Jan Klaassen. Otto draagt een hooggesloten jasje (beskap) met daarop wayangfiguren. Op zijn hoofd heeft hij een blengkon, een typisch Javaans hoofddeksel. Foto: Henri van der Beek (Wapenveld, 2014).

Blz. 31. ‘Gado gado’. Grammofoonplaathoes met een wayang-kulit-figuur. Muziek en tekst: Tante Pim en haar Sobats (vrienden). Merk: Decca Records. Illustratie: Eppo Doeve (Den Haag, 1968).

Blz. 32. Een smikkelende Javaan. Illustratie: Ad Swier (’s-Heerenbroek, 1988). Illustratie uit: ‘Wayang kulit: Javaans poppenspel voor massa en elite’. Auteur: Rien Baartmans. Impressum: Oostelijk Kunstbedrijf (Vorchten, 1988); Indische ingrediënten: kokos, ui, knoflook, pinda’s, seroendeng en emping.

Blz. 33. Spekkoek etende Semar. Een kerstmotief (dennenboom) is verwerkt in zijn kain/sarong (doek). Illustratie: Elsje Zwart (Haarlem, 2014). Nieuwjaarswens Poppenspe(e)lmuseum (2015).

Blz. 37. Jan Klaassen en zijn alias. Illustratie uit de lesbrieven ‘Poppenspeler, -spelen, -theater en -spel’. Auteur: Marie-José van Voorst tot Voorst. Illustratie: Ad Swier (’s-Heerenbroek, 1985). Impressum: Oostelijk Kunstbedrijf/Poppenspe(e)lmuseum (Vorchten, 1985).

Blz. 40. Koperen luciferhouder met Nala Gareng en een sigarettenreclameprent. Merk: Troef. British American Tobacco Co. (Java, omstreeks 1920-1950). No. 6 ‘Partokromo’. Wayang-kulit-figuren: Bambang Premadhi en de punakawan (narren) Semar en Bagong.

Blz. 41 De potsenmaker. Gedicht (fragment) uit: ‘Wayang-liederen’. Auteur: Noto Soeroto. Impressum: Adi-Poestaka (’s-Gravenhage, 1931).

Blz. 41. Semar. Wayang kulit. Illustratie: Elsje Zwart (Haarlem, 2014).

Blz. 42. Printscreen openklappend menu website www.poppenspelmuseum.nl.

Blz. 43. Gunungan (voorzijde). Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 43. Makara (achterzijde van een gunungan) – mythologisch dier. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 43. Selfie met Poppenspe(e)lmuseumdirecteur en -conservator Otto van der Mieden.

Blz. 44. Jan Klaassen met muts en pijl. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 48/49. Plaatjes uit stripboek ‘Suske en Wiske. De poppenpakker’, pag. 16 en 17. Ontmoeting met ‘Semar wajang’. Auteur: Willy Vandersteen. Impressum: Standaard uitgeverij (Antwerpen, 2002).

Blz. 50. Voorplat ‘Java. Beelden van volksleven en bedrijf’. Auteur: Emilie van Kerckhoff. Impressum: Scheltema & Holkema’s boekhandel (Amsterdam, 1912).

Blz. 52. Jan Klaassen werpt zijn schaduw vooruit. Het schaduwbeeld van de mens wordt wel als zijn ziel gezien. Bij de afgebeelde gebochelde Jan Klaassen-figuur gebeurt het omgekeerde. Hij kijkt naar zijn schaduw en zet daar een vraagteken (?) bij. Illustratie uit de lesbrieven ‘Poppenspeler, -spelen, -theater en -spel’. Auteur: Marie-José van Voorst tot Voorst. Illustratie: Ad Swier (’s-Heerenbroek, 1985). Impressum: Oostelijk Kunstbedrijf/Poppenspe(e)lmuseum (Vorchten, 1985).

Blz. 53. Jan Klaassen als dalang. Deelafbeelding briefkaart, nr. 89 047. Illustratie: Ad Swier. Impressum: Poppenspe(e)lmuseum (1989).

Blz. 54. Illustratie uit: ‘Tjrita Kedoeng Kebo’ (Java, 1851). Linkerfiguur: Suyudana. Rechter-figuur: Baladewa. Wayang kulit. Collectie: Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, Deventer. Zie voor meer informatie: http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet154.pdf.

Blz. 77. Gunungan. Wayang kulit. Vervaardiger: Ki Ledjar Soebroto (Yogyakarta, ca. 2010).

Blz. 78. Jan Klaassen met kleerhangers. Illustratie: Ad Swier (’s-Heerenbroek, 1985).

Informatie
Alle afbeeldingen, objecten en figuren: collectie Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten. Inlichtingen, zie: http://www.poppenspelmuseum bibliotheek.nl/MailForm.html. Deze lesbrief staat ook op internet, zie http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/index.html en http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/lesbrief.pdf. Klik op de groene woorden in de tekst voor hyperlinks.

POPPENSPE(E)LMUSEUM

Wayang en Indonesië

Spelfiguren: maken en spelen

Bijlage

Voorbeelden

XIX. Voorbeelden

Spelfiguren: maken en spelen
Zie voor meer educatie de website: http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/index.html en in het bijzonder http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx; daar is veel documentatie over de wayang te vinden.

De site nodigt gebruikers (jongeren en ouderen) uit tot het spelen met de diverse wayang-figuren, tot het maken van een voorstelling, een masker, een boekenlegger, een deurhanger, een briefkaart, een postzegel, een wayang-kulit-figuur, een vingerpop of een papieren theatertje. Ook nodigen wij de bezoekers uit tot het maken van enkele speur-, doe- en vragenspelen. Als extra zijn enkele recepten voor het bereiden van een typisch Nederlands-Indisch gerecht beschikbaar.

Kleuren, knippen en plakken
Afbeeldingen van schimmen- of papierentheaterfiguren, stokpoppen, attributen en een masker.
Kleur ze eventueel in, plak ze op een stevig stuk papier of karton, knip ze uit, bevestig zo nodig speelstokjes/handvatten aan de poppen en figuren, speel en vermaak het publiek. Applaus!

Figuren en attributen: een poppenkast, een gunungan (twee keer), een poppenkastbel, een kris, de Javaanse clown Semar (twee keer), Petruk en Nala Gareng, de Turkse Karagöz, de Duitse Kasperl (verwant aan de oud-Hollandse Jan Klaassen), Jan Klaassen en zijn vrouw Katrijn, een museumdirecteur, het hertje Kancil, een geit, een olifant, een slak, een aap, een tijger, een slang, een krokodil, een Semar-masker en een amuseur public.

Illustraties: Gitte Clemens (blz. 63, 64, 65), Hetty Paërl (blz. 57), Ledjar Soebroto (blz. 67 t/m 77), Ad Swier (blz. 60, 78), Elsje Zwart (blz. 55, 62) e.a.

Oud-Hollandse poppenkast (Nederland).

Gunungan, pauzeteken (Java, Indonesië).

Poppenkastbel (Nederland).

Kris (Java).

Amuseur public, nar zonder gezicht.

Semar, clown (Java).

Semar, clown (Java).

Semar, clown (Java).

Petruk, clown, zoon van Semar (Java).

Nala Gareng, clown, zoon van Semar (Java).

Karagöz, grappenmaker (Turkije).

Kasperl, neef van de oud-Hollandse Jan Klaassen (Duitsland).

Jan Klaassen, oud-Hollandse poppenkastfiguur (Nederland).

Katrijn, oud-Hollandse poppenkastfiguur, vrouw van Jan Klaassen (Nederland).

Museumdirecteur (Nederland).

Kancil, dwerghertje (Java).

Geit (Java).

Olifant (Java).

Slak (Java).

Aap (Java).

Tijger en krokodil (Java).

Slang (Java).

Gunungan (Java).

Informatie
Poppenspe(e)lmuseum, zie: http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/MailForm.html.
Concept: Otto van der Mieden, Poppenspe(e)lmuseum (2014).
Dit document op internet, zie: http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/lesbrief.pdf.
Zie ook: http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Doepak227.pdf (kapstokwoorden)
en http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Pamflet155.pdf (kruiswoordpuzzel).

Hyperlinks
Klik op de groen gezette woorden in de teksten. Applaus!

Poppenspe(e)lmuseum
Het Poppenspe(e)lmuseum beheert een internationale collectie op het gebied van het poppentheater en aanverwante kunsten. Een aparte vermelding verdient het informatiecentrum, met een knipsel- en tijdschriftenarchief, een prenten- en fotocollectie en de meer dan zevenduizend titels omvattende bibliotheek.
Laat je verrassen door een grenzenloos aanbod van poppentheatererfgoed en -documentatie voor jong en oud: kunst en cultuur, aardrijkskunde en geschiedenis, humor en fantasie, eten en drinken, en bijzondere en opmerkelijke wetenswaardigheden over Jan Klaassen en zijn vele buitenlandse neven en nichten.

Kapstokwoorden
Poppen komen tot leven. Ontdek de wondere wereld van het poppentheater, de wayang en Indonesië.
Amuseur public, batik, dalang, Doepak, gadogado, generaal Van Mook, gunungan, Jan Klaassen, Kancil, Katrijn, kopi tubruk, krontjongmuziek, lesbrief, logo, mahabharata, masker, Max Havelaar, museum, Noto Soeroto, pedis, Poppenspe(e)lmuseum, Poppenspe(e)l-museumpamflet, president Soekarno, punakawan, recepten, schimmenspel, selfie, Semar, spekkoek, spelfiguren, tableau de la troupe, tentoonstelling, voorstelling, wayang kulit, wayang revolusi, wayangspelvormen, wayangtechnieken en -figuren, website, workshop en
Zelf eens proberen?

Contactpersoon
Otto van der Mieden
(directeur-conservator)
Kerkweg 38
8193 KL Vorchten NL
info@poppenspelmuseum.nl

Poppenspe(e)lmuseum © ANBI
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info